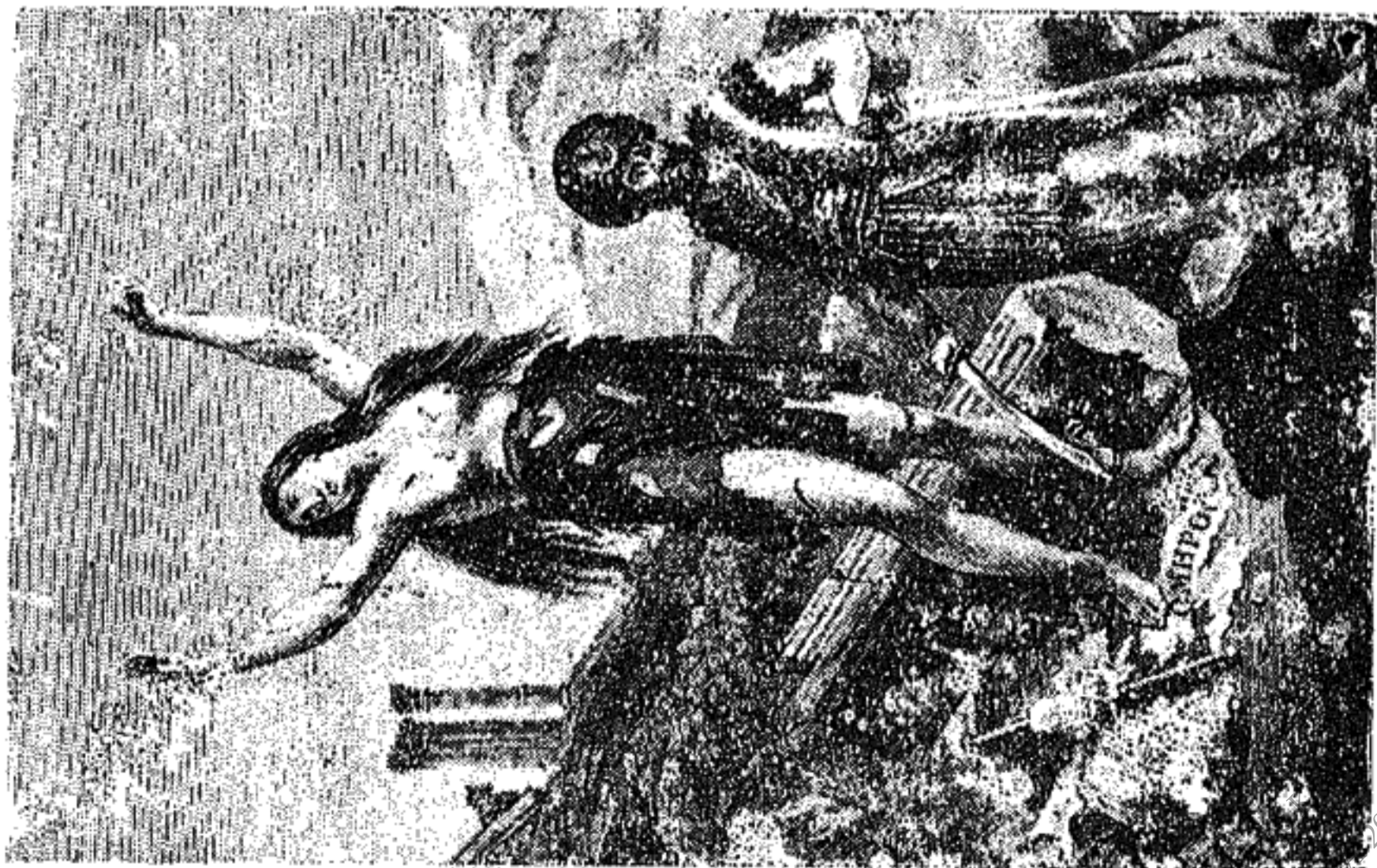

Κοσμάς Μεπαλᾶνος (Δ 32α)

Ἡ Σκλάβα Ἑλλάδα (ἀπὸ τὸ Σάλπιγμα Πολεμιστήριον τοῦ Κοραῆ)

ΕΠΙ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ

Ε.Υ.Λ. 2006
 ΙΩΑΝΝΙΝΑ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

σελ. 175 σημ. β' ἔφθασεν = ἔφθασε, σελ. 180 σημ. α' πρόδρομος τῆς ἥττας (κειμ.) = πρόδρομος τῆς ἥττης (παραμόρφ.), σελ. 180 σημ. β' καὶ τὰς ἀδελφὰς = καὶ ἀδελφὰς (παράλειψη), σελ. 182 ὅπου φανερὰ ἀποδεικνύεται (κειμ.) = ὅπου φανερόν ἀποδεικνύεται, σελ. 187 ἂν εἴμεθα (κειμ.) = ἂν εἴμεθα (ἀντί: ἡμεθα, ἱστορικὸς χρόνος στὴν ὑπόθεση), σελ. 189 τὴν ταχύτητα τοῦ καιροῦ (κειμ.) = τὴν ταχύτητα, σελ. 189 τιμωρήσετε τὰ ἁμαρτήματα (κειμ.) = τιμωρήσατε τὰ ἁμαρτ. (παραμόρφ.), σελ. 189 καὶ τὴν εὐτυχίαν σας = καὶ εὐτυχίαν σας (παράλειψη), σελ. 189 μόνον του εἰς τέλος (κειμ.) = μόνον του τὸ τέλος, σελ. 190 σημ. α' προτιμᾶ = προτιμεῖ (παραμόρφ.), σελ. 190 σημ. α' ὅτι λογῆς ἄγαλμα = ὅτι λογῆς ἄγαλμα (ἀντί: ὅ,τι.), σελ. 192 σὺν τοῖς λοιποῖς φιλογενέσι = σὺν τοῖς λοιποῖς φιλογενέσι μου, σελ. 203 (σημ. 40) ἐπανατήση = ἐπαναστήση (παραμόρφ.). Ἀμέτρητα εἶναι τὰ λάθη στίξης καὶ κατανόησης κριτικῆς τοῦ κειμένου. Ἀφάνταστη εἶναι ἡ ἀνακατασούρα τῶν προτάσεων, πού ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον σφαλερὰ χωρίστηκαν καὶ δὲν πῆραν στίξη. Στὸν πρόλόγόν του ὁ Τωμαδάκης παραδέχεται γιὰ συγγραφέα τῆς Νομαρχίας τὸν Σπ. Σπάχο, γιατί, ὅπως λέει ἀφελέστατα καὶ ἀνεξέταστα, «ὁ Α. Παπαδόπουλος Βρετός, βιβλιοθηκᾶριος τοῦ Γυῦλφορδ καὶ τῆς Ἴονίου Ἀκαδημίας, ζήσας ἐν Κερκύρα (—1829) καὶ γνωρίσας πρόσωπα καὶ πράγματα» ἦταν ἀδύνατο νὰ μὴν πῆρε τὴν πληροφορία γιὰ τὸ Σπάχο ἀπ' τὸν Ἀνδρέα Ἰδρωμένο, πού «ἀσφαλῶς ἐγνώριζε ποῖος συνέγραψε τὴν «Νομαρχίαν». Ὁ Βρετός ὅμως δὲν εἶδε — ἂν τὸ εἶδε ποτὲ — τὸ βιβλίον στὴν Κέρκυρα, γι' αὐτὸ καὶ δὲν τ' ἀναγράφει στὴν πρώτη ἐκδοσὴ τῆς Βιβλιογραφίας του (στὰ 1845), συνεπῶς οὔτε πληροφορίες πῆρε γιὰ τὸ συγγραφέα του, οὔτε ιδέαν εἶχε γιὰ τὴ Νομαρχία πρὶν ἀπ' τὰ 1845 (βλ. τὰ σχετικὰ πρπ. στὰ Βιβλιογραφικά, σελ. 240 καὶ 241), καὶ τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Τωμαδάκη γιὰ τὸ Σπάχο πέφτουν μόνον τους καὶ δείχνουν μόνον τὴν προχειρολογία καὶ τὴν ἀκρισία του, πού παρουσιάζεται καὶ σ' ὅσα γράφει γιὰ τὶς ιδέες τοῦ συγγραφέα τῆς Νομαρχίας κλπ. κλπ.

1948. Ε. Π. Παπανοῦτσος. Σὲ ἄρθρον του μὲ τὸν τίτλον «Νόμος καὶ Ἐλευθερία» (στὸ «Βῆμα» 25 Νοέμβρη 1948), ὁ Παπανοῦτσος ἔδωκε θαυμάσιον χαρακτηρισμὸν τοῦ συγγραφέα τῆς Νομαρχίας, πού τὸν παραθέτουμε ὀλόκληρον. Ὁ Παπανοῦτσος ὅπως καὶ ὁ Βουρνᾶς (ὁ. π.) ἔδωσαν γερὸν μάθημα στὸν Τωμαδάκη γιὰ τὸν ἀσαφέστατον καὶ ἀνόητον πρόλογόν τῆς νυχτογέννητης ψευτοέκδοσός του. Εἶναι ὁ πρῶτος, ἀπ' ὅσους μίλησαν γιὰ τὴ Νομαρχία (κι ὁ Ἄγγ. Παπακώστας, Ν. Ἐστία ΜΕ' 506 μίλησε γιὰ τὴν πνοὴν πού εἶχε τὸ κείμενον τῆς Νομαρχίας) πού εἶδε, πῶς πίσω ἀπ' τὴν ἀκατάστατον γλῶσσαν τῆς κρύβεται ἕνας τεχνίτης τοῦ λόγου «μὲ ὕφος πρωτότυπον, μὲ δυνατὴν γλῶσσαν, μὲ πνεῦμα καθαρὸν καὶ ψυχὴν γενναίαν». «Ὁ συγγραφεὺς «Ἀνώνυμος ὁ Ἕλληνας», τονίζει ὁ Παπα-

νοῦτσος, θέλησε νὰ μείνει καὶ ἔμεινε ἄγνωστος. Φαίνεται μάλιστα ὅτι τὸ ἔργο καὶ τότε ποὺ τυπώθηκε, δὲν θὰ κυκλοφόρησε οὔτε διαβάστηκε πολὺ, τοῦλάχιστον στὴν Ἑλλάδα. Τὰ ἀντίτυπα καταστράφηκαν, ἴσως ἀπὸ ἐκείνους ποὺ ὀργίσθηκαν γιὰ τὸ δεινὸ κατηγορητήριον, τὸ ἀλύπητο μαστίγωμα ποὺ τοὺς ἔκανε ὁ συγγραφεὺς, θαυμαστής τοῦ Ρήγα, μέσα στὴν ἱερὴ ὀργὴ τοῦ φλογεροῦ πατριωτισμοῦ του. Ἀλλὰ τί περίεργο ποὺ εἶναι τὸ κείμενο αὐτό, καὶ πόσο ἐνδιαφέρων ὁ ἄνθρωπος ποὺ τὸ ἔγραψε. Αὐστηρὴν ἐνότητα καὶ συστηματικὴ διάρθρωση δὲν ἔχει τὸ ἔργο· μιλεῖ γιὰ πολλὰ πράγματα καὶ μὲ ἀρκετὴν ἀταξία. Εἶναι ὅμως γραμμένο μὲ δύναμη καὶ ἐνάργεια, καὶ ἡ μεγάλη ἀρετὴ του εἶναι ἀσφαλῶς ὁ ἀγνὸς ἰδεαλισμὸς, τὸ ἠθικὸ θάρρος, ἡ βαθειὰ πίστη τοῦ ἀνθρώπου ποὺ τὸ ἔγραψε. Ἀνθρώπου θρεμμένου ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ διαφωτισμοῦ, προικισμένου μὲ μάτι καθαρὸ καὶ ὀξύ, μ' εὐγένεια ψυχικὴ καὶ γενναιότητα. Ὁ πόνος του γιὰ τὴ σκλαβωμένη πατρίδα, ὁ καημὸς του γιὰ τὴν ὠραία Ἑλλάδα μὲ τὸ ἐνδοξο παρελθὸν καὶ τὸν καλὸ, βασανισμένο λαό της, ποὺ τὸν τσακίζει ὁ τύραννος καὶ τὸν ἔχουν ἐγκαταλείψει οἱ φυσικοὶ ἡγέτες του, ξεχειλίζει καὶ χρωματίζει σχεδὸν κάθε σελίδα τοῦ βιβλίου. Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ κιόλας εἰδοποιεῖ τὸν ἀναγνώστη του: «Ἄν ἴσως ὁμοιάζεις ἐκείνους ὅπου προφέρουσι τὸ ὄνομα τῆς Ἑλλάδος χωρὶς νὰ ἀναστενάξωσι, νὰ μὴν χάσης τὸν καιρὸν σου ματαίως εἰς τὸ νὰ ἀναγνώσης τὸ πονημάτιόν μου τοῦτο». Ἀποστρέφεται καὶ περιφρονεῖ τοὺς ἀδιάφορους, ἰδίως ἐκείνους ποὺ ζοῦν στὰ μεγάλα εὐρωπαϊκὰ κέντρα, νοιάζονται μόνον γιὰ τὰ πλούτη καὶ τίς διασκεδάσεις, καὶ παρασταίνουν τὸν πιδὲ εὐρωπαϊὸ καὶ ἀπὸ τοὺς εὐρωπαίους, γιὰ νὰ μὴν καταλαβαίνουν οἱ ἄλλοι ὅτι κατὰγονται ἀπὸ ἓνα σκλαβωμένο καὶ στὴν ἀμάθεια ριγμένο τόπο. Περισσότερο ὅμως καὶ ἀπ' αὐτοὺς τὸν ἐξοργίζουν ὅσοι μὲ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο ἐνσταλάζουν τὴν ἠττοπάθεια καὶ τὴν ἀπελπισία στὴν ψυχὴ τοῦ ὑπόδουλου λαοῦ, οἱ ἐθελόδουλοι. «Μὴν οὔτιδανώνετε, τοὺς λέγει, τὰς ἀπλᾶς ψυχὰς τῶν γλυκυτάτων μου Ἑλλήνων μὲ τὰς μωρολογίας σας». Ἐκήρυτταν, ὅπως ξέρομε, ὅτι ἡ δουλεία ἦταν τιμωρία τοῦ Θεοῦ γιὰ τ' ἁμαρτήματά μας, ὅτι μὲ τὰ δεινὰ του θὰ ἐξαγνιζότανε πάλι ὁ ἁμαρτωλὸς καὶ θὰ ἐξασφάλιζε τὴν αἰώνια ζωὴ. Καὶ πίστευαν ὅτι ἔτσι παρηγοροῦν τοῦλάχιστον τοὺς ἄμοιρους ραγιάδες. Αὐτὸς ἀκριβῶς ὁ ἰησοῦϊτισμὸς ἐξερέθιζε περισσότερο τὸν συγγραφέα τῆς «Νομαρχίας» καὶ τοὺς ἀπαντᾷ μὲ ἀγανάκτηση: «Ἴσως ὅμως τὸ λέγετε πρὸς παρηγορίαν; ὦ, κακὸν χρόνον νὰ ἔχητε καὶ ἐσεῖς καὶ ἡ παρηγορία σας! Αὐτὴ εἶναι χειροτέρα καὶ ἀπὸ τὴν ἴδιαν αἰτίαν τῆς θλίψεως καὶ εἰς ἄλλο δὲν χρησιμεύει παρὰ εἰς τὸ νὰ καταστῇ τοὺς Ἕλληνας πάντοτε ἀξίους παρηγορίας». Ἡ ἀξία ὅμως αὐτοῦ τοῦ βιβλίου βρίσκεται κυρίως ἄλλου. Στὴν προσπάθειά του νὰ κάνει στοὺς ὁμογενεῖς ἓνα μάθημα πολιτικῆς ἀγωγῆς, ποὺ πρέπει νὰ ὁμολογήσουμε ὅτι

γίνεται με τρόπο σοβαρό και αξιοπρόσεκτο από άνθρωπο που φαίνεται, πώς δὲν ἔχει μόνο διαβάσει, ἀλλὰ και στοχασθῆ πολλά πράγματα. Οἱ σελίδες που ἀφιερώνει στὸν τρόπο που δημιουργήθηκαν οἱ πολιτεῖες και διαμορφώνονται τὰ πολιτικά καθεστῶτα, στοὺς λόγους που προκαλοῦν τὴν ἀκμὴ και τὴν παρακμὴ τῶν ἐθνῶν, στοὺς σκοποὺς τῆς παιδείας, στὴ θεωρία τοῦ χρήματος, στοὺς ἱστορικοὺς και ἄλλους παράγοντες που φέρνουν τὴν ὑποδούλωση ἑνὸς λαοῦ ἢ που ἐπιτρέπουν νὰ ἐλπίσουμε στὴν προσεχῆ ἀπελευθέρωσή του—δείχνουν ὅτι ἐδῶ μᾶς μιλεῖ ἕνας ἄνθρωπος που δὲν ἔχει μόνο ἀπὸ βιβλία ἀντλήσει τίς γνώσεις του, ἀλλὰ και ὁ ἴδιος με τὴν προσωπική του σκέψη ἔχει ξεκαθαρίσει και τακτοποιήσει τίς ιδέες του. Πρωτότυπες φυσικά δὲν εἶναι. Εἶναι ἐκεῖνες που κυκλοφοροῦσαν στὴν ἐποχὴ του και που εἶχαν κηρυχθῆ με πάθος ἀπὸ τοὺς εὐρωπαίους σοφοὺς τῶν τελευταίων δεκαετιῶν τοῦ 18ου αἰῶνα. Αὐτὸς ὅμως τίς ἔχει προσωπικά ἀφομοιώσει, και ἐπειδὴ ξέρεи τὴν κατάστασι τῆς χώρας του και ἔχει ὁ ἴδιος πολὺ ὑποφέρει και πονέσει ἀπ' αὐτήν, μπορεῖ και τίς ἐφαρμόζει στὴν περίπτωσι που τὸν ἐνδιαφέρει με ὀξύνοια, με δεξιοτεχνία και με θαυμαστὴ παρρησία. Τὸ εἶδωλό του εἶναι ὁ Νόμος. Τὸ πολιτικὸ καθεστῶς που κατὰ τὴν πεποίθησή του και στὴν ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια ἀρμόζει και τὴν εὐτυχία θὰ φέρει στὸ κάθε ἄτομο χωριστὰ και στὸ σύνολο ὁλόκληρο, εἶναι ἡ πολιτεία ὅπου ἄρχει ὁ Νόμος, ἡ «Νομαρχία». Τὸν δεσποτισμὸ στηλιτεύει, τὸ πολίτευμα δηλαδὴ ὅπου νόμος γίνεται ἡ αὐθαίρετη θέλησι ἑνὸς βίαιου Ἄρχοντα, γιατί τοῦτο εἶναι καθεστῶς δουλείας και μέσα στὶς διάφορες παραλλαγές τῆς δουλείας περιέχονται ὅλα τὰ δεινὰ τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ τυραννία ἐκβαρβαρώνει τοὺς ἀνθρώπους, τοὺς ρίχνει στὴν ἀμάθεια και στὴ δυστυχία, τοὺς ἐξευτελίζει. Μόνη ὁδὸς σωτηρίας εἶναι νὰ ἐπιβληθεῖ σὲ ἄρχοντες και ἀρχομένους σεβαστὸς ἀπ' ὅλους ὁ κοινὸς και ἀπρόσωπος Νόμος. Αὐτὸς ἐξασφαλίζει τὴν ἀληθινὴν ἐλευθερία. Γιατί κατὰ βάθος Νόμος και Ἐλευθερία συμπέπτουν. «Ὅταν ἄρχει ὁ νόμος «ἢ Ἐλευθερία εὐρίσκεται εἰς ὅλους, ὡσάν ὅπου ὅλοι κοινῶς τὴν ἀφιέρωσαν εἰς τοὺς νόμους, τοὺς ὁποίους διέταξαν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι και ὑπακούοντάς τους καθεὶς ὑπακούει εἰς τὴν θέλησίν του, και εἶναι ἐλεύθερος. Ἴδου λοιπὸν ὅπου κατ' αὐτοὺς ἢ Ἐλευθερία εἶναι ἢ ὑπακοὴ εἰς τοὺς νόμους και ἐν ἐνὶ λόγῳ ἄλλο δὲν εἶναι ἢ Ἐλευθερία παρά ἢ αὐτὴ Νομαρχία». Ὡς πρὸς τὴν ἄλλη μορφή τοῦ πολιτεύματος και τὴν κατανομή τῶν ἐξουσιῶν, ἀν δηλαδὴ τὸ πολίτευμα θὰ εἶναι δημοκρατικὸ ἢ ἀριστοκρατικὸ, ρεαλιστῆς καθὼς εἶναι στὸ βάθος ὁ συγγραφεὺς τῆς «Ἑλληνικῆς Νομαρχίας», δὲν ἐπιμένει οὔτε δίνει τὴν προτεραιότητα στὴ μιὰ μορφή ἢ στὴν ἄλλη. Ἐκεῖνον τὸν ἐνδιαφέρει νὰ τηρεῖται ὁ Νόμος που κατοχυρώνει τὴν ἐλευθερία τῶν ἀτόμων και ξέρεи ὅτι χωρὶς αὐτὴ τὴν ἀρχή και οἱ δύο μορφές ἐκφυλλίζονται σὲ καθεστῶτα φαῦλα: «Ἡ Νομαρχία, ἀδελφοί μου,

εύρίσκεται τόσον εἰς τὴν Δημοκρατίαν, καθὼς καὶ εἰς τὴν Ἀριστοκρατίαν, αἱ ὁποῖαι εἰς ἄλλο δὲν διαφέρουσι, εἰμὴ μόνον ὅτι ἡ μὲν Δημοκρατία κλίνει εἰς τὴν Ἀναρχίαν, ἡ δὲ Ἀριστοκρατία εἰς τὴν Ὀλιγαρχίαν, ἡ ὁποία πολλάκις εἶναι χειροτέρα καὶ ἀπὸ τὴν ἰδίαν τυραννίαν· ἐπειδὴ ὅμως καὶ εἰς τὰς δύο αὐτὰς διοικήσεις σώζεται ἡ Ἐλευθερία, ἀδιάφορος εἶναι ἡ ἐκλογή. "Ὅθεν, κατὰ τὸ πλῆθος τοῦ λαοῦ καὶ κατὰ τὸ κλίμα ποτὲ μὲν προτιμᾶται ἡ μία, ποτὲ δὲ ἡ ἄλλη». Καὶ τῆς παιδείας, τῆς ἑλληνικῆς παιδείας τὰ ζητήματα, τονίζει ὁ Παπανοῦτσος, τὰ βλέπει μὲ μάτι καθαρὸ. Θέλει ἐπιστημονικὴ καὶ οὐσιαστικὴ, συγχρονισμένη τῇ μόρφωσιν, καταγγέλλει τὴν δεισιδαιμονίαν, ὅπως τὴν ὀνομάζει, τῶν «γραμματικῶν», δὲν ἀνέχεται νὰ βλέπει ὅτι οἱ νέοι ξοδεύουν «τὸν ἀξιοτιμιώτερον καιρὸν τῆς ζωῆς τῶν εἰς τὸ νὰ ἐκστηθίζουσι λέξεις». Συμβουλεύει νὰ γίνονται τὰ μαθήματα στὴν ἀπλὴ καὶ ζωντανὴ μας γλῶσσα καὶ νὰ μὴ θεωρῆται ἡ αὐτὴ τῆς σχολικῆς ἀγωγῆς ἡ ἐκμάθησις τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς. «ὦ, πόσον ταχύτερα καὶ εὐκολώτερα ἤθελε φωτισθῶσιν οἱ παῖδες τῶν Ἑλλήνων, ἂν αἱ παραδόσεις τῶν ἐπιστημῶν ἐγίνοντο εἰς τὴν ἀπλὴν μας διάλεκτον! Ἄμποτες λοιπὸν νέοι συγγραφεῖς νὰ πλουτίσωσι καὶ τιμήσωσι τὴν γλῶσσαν μας μὲ τὰ πονήματά των... Ἡ Ἑλληνικὴ νεολαία δὲν πρέπει νὰ ὑποφέρει πλέον τοιαύτην ἀνόητον συνήθειαν, ὅπου νὰ ζητεῖ τὰ ἀφανῆ διὰ τῶν ἀφανῶν, οὔτε μερικοὶ διδάσκαλοι νὰ καυχῶνται παραπολὺ διὰ τὸ ὅτι ἠξεύρουσι τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, οἱ ὁποῖοι, τῇ ἀληθείᾳ, ἠμποροῦν νὰ παρομοιασθοῦν μὲ τινὰς, οἵτινες ὄντες γυμνοὶ εἰς τὸ σῶμα, φέρουσι πολύτιμα καλύμματα εἰς τὴν κεφαλὴν». Κι ἔρχεται στὴν ἐκδοσὴ τῆς Νομαρχίας:

«Ἀπλοῖκὰ αἰσιόδοξος, οὐτοπιστής, λάτρης τοῦ «χρεωκοπημένου σήμερον ὀρθολογισμοῦ τοῦ 18ου αἰῶνα» εἶναι τάχα αὐτὸς ὁ ἀγνωστός μας ἄνθρωπος, ὅπως τὸν παρουσιάζει στὸ κεφάλαιο τοῦτο τῆς ἐργασίας του ὁ κ. Ν. Β. Τωμαδάκης, ποὺ ἐπιμελήθηκε τὴν ἀνατύπωσιν τῆς «Ἑλληνικῆς Νομαρχίας»; Ἐγνώριζε τάχα «ἀκόμψως καὶ ἀθλίως τὴν Ἑλληνικὴν, δεῖγμα τοῦ ὅτι ἡ παιδεία του δὲν ἦτο συστηματικὴ, δι' ὃ ἐκηρύχθη κατὰ τῆς μαθήσεως τῆς κλασσικῆς γλώσσης καὶ ὑπὲρ τῆς νεωτέρας», ὅπως σημειώνει ὁ ἐπιμελητὴς τῆς ἐκδόσεως στὸν πρόλογό του; Δὲν νομίζω ὅτι μὲ αὐτὰ τὰ σχόλια ἀποδίνομε δικαιοσύνην στὴ μνήμη ἐκείνου τοῦ Ἀνώνυμου Ἑλληνοῦ ποὺ ἔγραψε τὴν «Ἑλληνικὴ Νομαρχία» μὲ τὸ αἷμα τῆς πονεμένης του καρδιάς. Ἄν ἡ ἑλληνομάθειά του ἔχει χάσματα, ἂν ξέρει ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους μόνον τὸν Ξενοφῶντα καὶ τὸν Πλούταρχο, ἂν γνωρίζει πολὺ ἄσχημα τὴν ἑλληνικὴν, ἀφοῦ μεταχειρίζεται ἀδόκιμες λέξεις καὶ κάνει ὀρθογραφικὰ σφάλματα, ὅμως τὸ γράψιμό του ἔχει ὕφος, ἡ γλῶσσα του δύναμις, τὸ πνεῦμα του εἶναι καθαρὸ καὶ ἡ ψυχὴ του γενναία. Πιθανὸν νὰ μὴν διάβαζε Πλάτωνα, ὁ ἀρχαῖος σοφὸς ὅμως θὰ τὸν ἀναγνώριζε γιὰ μαθητὴν

του και άνθρωπο τῆς ράτσας του, γιατί κι αὐτός—αἰσιόδοξος, οὐτοπιστής και λάτρης τοῦ λόγου—πίστευε στὴν ἐσωτερικὴ ταυτότητα τοῦ Νόμου και τῆς Ἐλευθερίας και ἐδίδασκεν ὅτι ἡ παιδεία δὲν πρέπει νὰ ἀναλίσκεται στὸν βερμπαλισμό, ἀλλὰ νὰ στρέψει τὴν ψυχὴ τῶν νέων πρὸς τὴν οὐσιαστικὴ γνῶση τοῦ ὄντος. Ἡ «Ἑλληνικὴ Νομαρχία» εἶναι μιὰ ἀνθρώπινη και ἑλληνικὴ συνάμα φωνή. Τὸ γεγονὸς ὅτι και σήμερα ἀκόμη, ὕστερ' ἀπὸ ἑκατὸ σαράντα δύο χρόνια δὲν μπορούμε νὰ τὴν καταλάβουμε και νὰ τὴν ἐκτιμήσουμε ἐντελῶς, δὲν εἶναι εἰς βάρος της, ἀλλὰ εἰς βάρος μας. Ἄν ἀνασταινότανε ἀπὸ τὸν τάφο πολὺ θὰ πικραινότανε ὁ Ἀνώνυμος ἐκεῖνος Ἕλληνα, πού θὰ ἐβλεπε ὅτι κάμποσες σελίδες του διατηροῦν ζέουσιν ἀκόμη τὴν ἐπικαιρότητά τους». Ὁ Παπανοῦτσος κάνει τὴν ἀπολογία τοῦ μεγάλου δραματιστῆ τῆς Νομαρχίας και τὸν δικαιώνει, μόνο πού, ὅπως δὲ και τόσοι ἄλλοι, δίνει πίστη στοὺς μύθους πῶς τὰ ἀντίτυπα τῆς Νομαρχίας ἐξαφανίστηκαν και τὸ βιβλίον ἐμεινε ἀκυκλοφόρητο (βλ. σχετικὰ σελ. 249 και 238 - 249) και ὑποστηρίζει ὅτι ἡ Νομαρχία δὲν ἔχει συστηματικὴ διάρθρωση, ἐνῶ συμβαίνει τὸ ἀντίθετο, γιατί ὁ συγγραφέας βρίσκεται μέσα στὸ θέμα του και δουλεύει πάνου σὲ σχέδιο, πού ποτὲ δὲν τὸ ξεχνᾷ, ἀκόμα και στὶς παρεκβάσεις του.

1948. Α. Ἐλευθερίου. Μὲ τὸν τίτλο «Ἐνα μνημεῖο τοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ» στὸ περιοδικὸ Ἄνταϊος (Δ' 1948, σελ. 287 - 291) εἶδε τὸ φῶς ἐνδιαφέρουσα μελέτη, ὅπου ἐξετάζεται ἡ πατρότητα τῆς Νομαρχίας, γίνεται μιὰ σκιαγραφία ἰδεολογικῆς κατάταξης τοῦ συγγραφέα και ὑπόδειξη πῶς οἱ πηγές του βρίσκονται στὰ κείμενα τοῦ γαλλικοῦ διαφωτισμοῦ, χτυπάει τὴν ψευτοἐκδοσὴ τοῦ Τωμαδάκη και δίνει θετικούς χαρακτηρισμούς γιὰ τὸ ἰδεολογικὸ περιεχόμενον τῆς Νομαρχίας, συνδυάζοντας τὴν ἀντίληψη τοῦ συγγραφέα της γιὰ τὴν ἀνάγκη και τὴ δυνατότητα ν' ἀγωνιστεῖ μόνο του τὸ ἔθνος, και νὰ πάρει τὴ λευτεριά του χωρὶς τὴ βοήθεια τῶν ξένων, μὲ τὴ σάτιρα τοῦ «Ρουσοαγγλογάλλου», ὅπου ὑπάρχει τὸ ἴδιον κήρυγμα. Ὁ Ἐλευθερίου παρασυρμένος ἀπ' τὶς σοφιστεῖες τοῦ Τωμαδάκη, ἀπορρίπτει μὲν τὸν Καλαρᾶ και Κωλέτη, παραδέχεται ὅμως γιὰ συγγραφέα τῆς Νομαρχίας τὸν Σπ. Σπάχο, ἀν και συμφωνεῖ μὲ τὴ γνώμη τοῦ Κορδάτου, (βλ. πρπ. σελ. 246), ὅτι πίσω ἀπ' τὴ Νομαρχία κρύβεται κάποια μυστικὴ ἔταιρεία πού βαστάει κατ' εὐθεῖαν ἀπ' τὸ Ρήγα και τὴν ἀποψη αὐτὴ τὴ διαβλέπει σὲ χωρὶα τῆς Νομαρχίας. Ὁ Ἐλευθερίου παρασέρνεται κι ἀπὸ τὸ Σάθα και μερικὸς ἄλλους ὁμόγνωμους του και πιστεύει ὅτι τὸ βιβλίον «παράνομο ὅπως εἶναι κακοτύχισε στὴ μεταφορά του στὴ σκλάβια Ἑλλάδα και κατὰ τὸ μεγαλείτερον μέρος του καταστράφηκε, ἔτσι τὰ λίγα ἀντίτυπα πού σώθηκαν δὲν ἦταν ἀρκετὰ γιὰ τὴν ἐκλαίκευση τοῦ βιβλίου, κι ἀν δύο-τρία ἀντίτυπα ἔφτασαν ὡς τὶς μέρες μας, αὐτὸ βέβαιον τὸ χρωστάμε στὴν καλὴ μας τύχη»

(ἀναίρεση αὐτῆς τῆς πλάνης βλ. πρπ. σελ. 249, ἀπ' τὸ Δημ. Ζῶτο, πρβλ. καὶ σελ. 238 - 239). Ὁ Ἐλευθ. ξέρει πολὺ καλὰ πῶς τὰ παράνομα βιβλία κυκλοφοροῦν, ἀλλὰ δὲν διασώζονται, δὲν ἔχουν καλὴ τύχη ποτέ, καὶ ἡ Νομαρχία διασώθηκε ὅσο κανένα ἀπὸ τὰ συνωμοτικὰ βιβλία γιὰ τὴ μεγάλη ἀξία της, καὶ τὴ φλόγα τῶν ἀναγνωστῶν της, ποὺ τὴν ἔσωσαν μὲ κίνδυνό τους (βλ. σελ. 238). Ὁ Ἐλευθερίου χτυπάει τὴν ἀσυνειδησία τοῦ Τωμαδάκη καὶ διαπιστώνει τὴν ἀνάγκη μιᾶς ἐπιστημονικῆς κριτικῆς ὑπομνηματισμένης ἔκδοσης (βλ. τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα στὴ σελ. 254 - 255).

1949. Μαρίνος Σιγοῦρος. Σὲ ἀνακοίνωσή του δημοσιευμένη ἀπ' τὸν Ἄγγ. Παπακώστα στὴ «Νέα Ἐστία» (ΜΕ' 507 - 508) ὁ Μ. Σιγοῦρος ὑποστηρίζει τὴ γνώμη, πῶς συγγραφέας τῆς Νομαρχίας μπορεῖ νὰ εἶναι ὁ ζακυθινὸς Φορέστης, ποὺ χρημάτισε πρόξενος τῆς Ἀγγλίας στὰ Γιάννενα στὸν καιρὸ τοῦ Ἀλῆ. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Φορέστη ὁ κ. Σιγοῦρος βρίσκει περισσότερες πιθανότητες στὸ πρόσωπο τοῦ γνωστοῦ ζακυθινοῦ γιατροῦ Ταγιαπέρα, ποὺ ἦταν φιλελεύθερος καὶ δημοκράτης, φωτισμένος μὲ τὶς ἀρχές τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, γιὰ τὶς ὁποῖες πολλὰ ἔπαθε καὶ φυλακίστηκε στὴ Ζάκυνθο. Ὁ Ταγιαπέρας φαίνεται πῶς πῆγε στὰ Γιάννενα, ὅταν τέλειωσε τὶς σπουδές του στὴν Ἰταλία καὶ Γαλλία (1798 - 1803) καὶ ἔχει ἀφήσει ἀνέκδοτα ἔργα (ἀνάμεσά τους ἓνα μὲ θέμα τὴν κοινωνικὴ ζωὴ στὰ Γιάννενα γραμμένο ἰταλικῶς). Τὴν προτίμηση τοῦ Φορέστη καὶ περισσότερο τοῦ Ταγιαπέρα ἐπιβάλλει καὶ ἡ γλῶσσα τῆς Νομαρχίας ποὺ ἔχει πολλοὺς Ἐπτανησιακοὺς τύπους, τὸ ἀνέκδοτο γιὰ τὸν παπὰ (ἐπανέρ - χέσθαι) καὶ κυρίως τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ συγγραφέας ἦταν γιατρός, γιὰτὶ συχνὰ κάνει γιατρικὲς μεταφορὲς καὶ παρομοιώσεις, ἀπ' τὶς ὁποῖες μερικὲς παραθέτει ὁ κ. Σιγοῦρος (βλ. ὅλες τὶς γιατρικὲς παρομοιώσεις στὰ ὑπομνήματά μου παρακάτω καὶ Εἰσαγωγή σελ. ιδ'). Στὶς εἰκασίες τοῦ κ. Σιγοῦρου, ὁ κ. Παπακώστας παρατηρεῖ ὅτι δὲν ἦταν δυνατὸ ὁ Ταγιαπέρας, ποὺ ἔκανε γιατρός στὴν αὐλὴ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ νὰ γράψει τὴ Νομαρχία, οὔτε πάλι ὁ Φορέστης, ποὺ σὰν πρόξενος τῆς Ἀγγλίας θὰ ζητοῦσε τὸ ξεσκλαβωμὸ τοῦ Γένους ἀπ' αὐτὴν καὶ δὲν θὰ ἦταν κατατρεγμένος, ὅπως παρουσιάζεται ὁ συγγραφέας τῆς Νομαρχίας στὸ Διάλογό του.

1949. Κ. Θεοχάρης. Ὁ ὑποστράτηγος Κ. Θεοχάρης ἀνακοίνωσε στὴν ἐφ. Καθημερινὴ τῆς 4 Γεν. 1949, ὅτι ὁ ὄρος Νομαρχία «μὲ τὴν σημασία τῆς ἐπικρατήσεως τῶν νόμων» χρησιμοποιήθηκε ἀπ' τὸ λόγιον ἀγωνιστὴ καὶ φιλικὸ Γ. Λασσάνη στὸ ποίημά του «Ἡ φυλακὴ», δημοσιευμένο στὰ 1940 ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο Λασσάνη στὸ «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον» ἀπ' τὸν Ε. Στ. Τζιάτζιο. Ὁ Κ. Θεοχάρης ἀν καὶ θέτει τὸ ζήτημα, δὲν παραδέχεται γιὰ συγγραφέα τῆς Νομαρχίας τὸν Γ. Λασσάνη, γιὰτὶ στὰ 1806 ὁ Λ. ἦταν 10

χρόνων (πρβλ. 'Αγγ. Παπακώστα Ν. 'Εστία ΜΕ' 506, βλ. και πρπ. σελ. 241).

1949. Τ. Βουρνᾶς. Σὲ σημείωμά του «Γύρω στὴν 'Ελλ. Νομαρχία» στὰ «'Ελεύθερα Γράμματα» (Μάρτης - 'Απρίλης 1949, σ. 134 - 136) διατυπώνει τὴν ἰδέα, πὼς θὰ μπορούσε περίφημα νὰ εἶχε γράψει τὴ Νομαρχία ὁ Δημήτριος Γουζέλης, ποὺ στὸ «Σάλπισμα πολεμιστῆριόν» του ζητᾶ νὰ στηθεῖ ἀγάλμα στὸ Ρήγα, καὶ ἦταν σύγχρονός του, ἓνα ἀπ' τὰ πιὸ φωτεινὰ μυαλὰ τῆς ἐποχῆς του, πολεμιστῆς στὶς στρατιές τοῦ Ναπολέοντα, συνωμότης, ἐπαναστάτης καὶ θερμὸς ὀπαδὸς τῶν ἰδεῶν τῆς Γαλλικῆς 'Επανάστασης. Παράλληλα κάνει εἰκασίες γιὰ τὸν Περραιβό, ποὺ σχετίζεται καὶ ἀλληλογραφεῖ μὲ τὸν Παπανδρέα 'Ιδρωμένο.

Συμπεράσματα. 'Απ' ὅλη αὐτὴ τὴν ἀναλυτικὴ ἐπισκόπηση τῆς γύρω στὴν 'Ελλ. Νομαρχία βιβλιογραφίας βγάζουμε α') ὅτι τὸ βιβλίον ἔμεινε ἀχρησιμοποίητο ἀκόμα καὶ σὰν ἱστορικὴ πηγὴ καὶ δὲν διαπιστώθηκε ἡ ἐπίδρασή του στὴ δημιουργία τῆς ἀρχῆς καὶ θεωρίας τῆς Φιλικῆς 'Εταιρείας καὶ τοῦ Εἰκοσιένα (πρβλ. σελ. 363), β') ὅτι κοιτάχτηκε σὲ μερικὰ του στοιχεῖα (ἀντικληρισμὸς, ἀντιπασαδισμὸς, πληροφορίες γιὰ τὸ Ρήγα ἢ ἐπίδραση στὸν Κάλβο), γ') ὅτι τελευταῖα ἀπασχόλησε πολλοὺς ἐντατικὰ τὸ ζήτημα τῆς πατρότητάς του, γιὰ νὰ βρεθεῖ ὁ συγγραφέας του, δ') ὅτι δὲν κοιτάχτηκε κατὰ πλάτος καὶ βάθος οὔτε ἡ λογοτεχνικὴ οὔτε ἡ ἱστορικὴ ἀξία τοῦ βιβλίου, γιὰτὶ ἀπὸ πρώτη ματιὰ φαίνεται σὰ μίξο-σόλοικο, μακαρονικὸ καὶ φλύαρο κατασκευάσμα, ε') ὅτι οἱ περισσότεροι παραβλέποντας τὸν πραγματικὸ του χαρακτῆρα τὸ εἶδαν σὰν λιβελλογράφημα (Δημαρᾶς, Τωμαδάκης) καὶ σὰν ἱστορικὴ πηγὴ, στ') ὅτι καὶ ἡ ἐπανεκδόσή του μὲ τὰ ὅσα ἔδωσε ἀφορμὴ νὰ γραφοῦν (ἀν ἐξαίρεσει κανεῖς μερικὰ φωτισμένα κοιτάγματα, ὅπως τοῦ Παπανούστου, 'Ελευθερίου, Δημαρᾶ (μεταδιδαγμένου) καὶ Κορδάτου), δὲν προώθησε τὴν ἀξιοποίηση τοῦ ἔργου, ἀπεναντίας μάλιστα τὸ συσκοτίσει κι ἔδωσε ἀφορμὴ σ' ἀνίερους κραυγές, ζ') ὅτι δὲν βρέθηκε κανένας νὰ τὸ ξανατυπώσει, γιὰτὶ τὸ θεωροῦσαν ἔργο ἀνάξιο λόγου καὶ ἐπικίνδυνο (δισταγμοὺς εἶχε κι ὁ Δρανδάκης στὰ 1944, δισταγμοὺς κι ὁ Τωμαδάκης).

Β' Κ Ρ Ι Τ Ι Κ Α

'Η ἔκδοση «Πηγῆς» τῆς 'Ελλ. Νομαρχίας ἦταν ἡ δεύτερη, ἀναγγελημένη καὶ ἀρχινημένη τὸν 'Οκτώβρη τοῦ 1948 καὶ καθυστερημένη γιὰ λόγους καθαρὰ τεχνικοὺς καὶ ἐκδοτικοὺς, ὡς τὸ Μάη τοῦ 1949. Εἶχε προχωρήσει πιά τὸ τύπωμα στὸ 10^ο τυπογραφικὸ, ὅταν «ἐξ ὑφαρπαγῆς» βγῆκε τὸ ξανατύπωμα τοῦ κ. Βαγιονάκη μὲ ἐπιμέλεια Ν. Β. Τωμαδάκη. Αὐτὸ τὸ νυχτοπέταχτο ἐξάμβλωμα μὲ κανένα τρόπο δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἔκδοση, ἀλλὰ οὔτε καὶ ξανα-

τύπωμα τῆς Ἑλλ. Νομαρχίας, γιατί τὰ λάθη του δὲν ἔχουν μετρημὸ καὶ καμμιὰ ἐπεξεργασία (οὔτε καὶ τυπογραφικὴ ἀκόμα) τοῦ κειμένου δὲν ἔγινε οὔτε καὶ διάβασμα καὶ διάστιξη (βλ. σχετικὰ σελ. 256) κι εἶναι γεμᾶτο λάθη καὶ παραμορφώσεις, προσθῆκες καὶ παραλείψεις, γιατί ὁ κ. Βαγιονάκης πού μὲ σύστησε στὸ γειτονικὸ του τυπογραφεῖο τῆς Ἐστίας, γιὰ ἐμπορικοὺς λόγους, ἔβγαλε τὴ κακόζηλη φυλλάδα μέσα σὲ εἴκοσι μέρες (οἱ τυπογράφοι ἔκαναν καὶ νυχτέρια) γιὰ νὰ σταματήσει τὴ δική μας ἐκδοση, γι' αὐτὸ οὔτε εὐρετήρια ἢ σημειώσεις ἔβαλαν, οὔτε χωρισμὸ καὶ στιχομέτρημα τοῦ κειμένου ἔκαναν, ἀλλὰ οὔτε καὶ τὰ τυπογραφικὰ λάθη δὲν πρόφτασαν νὰ διορθώσουν, καθὼς φαίνεται ἀπ' ἓνα πρόχειρο φυλλομέτρημα. Γιὰ νὰ καταγραφτοῦν τὰ ἀμέτρητα λάθη αὐτῆς τῆς φυλλάδας θάπρεπε νὰ γίνεῖ ἓνα ἄλλο τόσο βιβλίο, γι' αὐτὸ προτίμησα νὰ σημειώσω (βλ. σελ. 255) μόνο τὶς παραμορφώσεις τοῦ κειμένου καὶ νὰ καταθέσω τὴ φυλλάδα τοῦ Τωμαδάκη στὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Δήμου Ἀθηναίων, γιὰ νὰ πᾶν οἱ ἐνδιαφερόμενοι νὰ δοῦν μὲ τὰ μάτια τους τὴ θάλασσα τοῦ χαλασμοῦ καὶ τῆς βεβήλωσης τοῦ ἐθνικοῦ μνημείου. Γιὰ μένα - εἶναι πολὺ εὐνόητο καὶ δὲν χωρεῖ συζήτηση - ἡ διάδοση τῆς Ἑλλ. Νομαρχίας (τὸ ξέθαμμά της θάπρεπε νὰ πᾶ) ἀποτελεῖ τίτλο τιμῆς, πού πρῶτος σκέφτηκα νὰ τὴν ξανατυπώσω κι ἔκανα καὶ ἄλλους νὰ ἀποφασίσουν τὸ ξανατύπωμά της καὶ νὰ νικήσουν τοὺς δισταγμοὺς τους (βλ. ὅσα γράφει ὁ Τωμαδάκης στὴ σελ. η' τῆς ἐκδόσῆς του «ὅτι ὁ ἐκδότης καὶ ἐγὼ κατενικήσαμεν τοὺς δισταγμοὺς μας, τοὺς εὐλόγως προκύψαντας ἐκ τοῦ ἐριστικοῦ ὕφους τοῦ βιβλίου, τῶν βαρέων χαρακτηρισμῶν προσώπων καὶ τάξεων καὶ δὴ τοῦ ἱερατείου, καὶ ἐπροχωρήσαμεν εἰς τὴν ἐμφάνισιν τῆς Ἑλλ. Νομ.»), δὲν περίμενα ὅμως ποτὲ μιὰ τέτοια καὶ τόση χαλάστρα. Ἡ βεβήλωση αὐτὴ μ' ἀνάγκασε νὰ μὴ σταματήσω, ὅπως ἀποφάσισα γιὰ μιὰ στιγμὴ, παρὰ νὰ συνεχίσω τὴν ἐκδόσή μου καὶ νὰ προσφέρω στὸν ἑλληνισμὸ τὸ αὐθεντικὸ καὶ γνήσιο κείμενο τῆς Νομαρχίας, παρουσιασμένο μ' ὄλο τὸ σεβασμὸ καὶ τὴ συναίσθηση τῆς ἀνυπολόγιστης ἐθνικοῖστορικῆς ἀξίας του, τὴ στιγμὴ μάλιστα πού ὁ Τωμαδάκης ὄχι μόνο τὸ κείμενο δὲν σεβάστηκε, ἀλλὰ καὶ τὸν συγγραφέα του δὲν ξετίμησε, παρὰ στὸν ἀχαρακτήριστο πρόλογό του βγῆκε σὰν ἀντίδικος καὶ συνεριστῆς του καὶ τὸν παρουσίασε γιὰ ἀγράμματο καὶ ὕβριστὴ καὶ ἰδεόληπτο, ὅπως δὲ κι ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς τὸν εἶπε λιβελλογράφο κλπ. (βλ. σχετικὰ σελ. 250).

Πιστεύοντας στὴ μεγάλη ἀξία τῆς Νομαρχίας, πού εἶναι τὸ «βιβλίο τῶν βιβλίων μας», ὅπως τονίζω στὴν Εἰσαγωγή μου, καταπιάστηκα τὴν ἐκδόσή της μετὰ φόβου Θεοῦ κι ἀφιέρωσα ὅλες μου τὶς δυνάμεις κι ὅλη μου τὴν ψυχὴ, γιὰ νὰ τὴν ἀναστύλωσω σ' ἓνα ἀντάξιο ἱστορικὸ καὶ φιλολογικὸ βᾶθρο.

Τὸ κείμενο (Ἐκδοτικὸ παρουσίασμα). Πρώτη μου φροντίδα

στάθηκε ή σωστή, πιστή, κριτική ανάγνωση κι απόδοση του κειμένου, πού είναι πολύ ανώμαλο κι ακατάστατο και πάει μονοκόμματο απ' την αρχή ως τὸ τέλος. Καὶ πρώτα-πρώτα χώρισα τὸ κείμενο σὲ πέντε κεφάλαια κι ὁ Διάλογος στὸ τέλος ἔξῃ, σύμφωνα μὲ τὶς μεταβάσεις καὶ τὰ χωρίσματα πού κάνει στὸ λόγο του ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας. Κάθε κεφάλαιο πῆρε τὸν τίτλο του καὶ σὲ κάθε σελίδα δόθηκε τίτλος σύμφωνα μὲ τὸ περιεχόμενό της. Κάθε κεφάλαιο χωρίστηκε σὲ ἀτιτλα ὑποκεφάλαια, ὅπου ἔπρεπε. Τὸ κείμενο γιὰ τὴν κριτικὴ ἀπομνημείωση καὶ τὴν εὐκολία τῶν παραπομπῶν χωρίστηκε σὲ παραγράφους κι ὁ κάθε παράγραφος πῆρε τὸν ἀριθμὸ του, σύμφωνα μὲ τὰ νεώτερα διδάγματα τῆς συγχρονισμένης κριτικῆς ἐκδοτικῆς. Στιχομέτρημα δὲν ἔκανα, γιὰτὶ οἱ παράγραφοι κόφτηκαν μικροὶ κι ἔτσι εὐκολα βρῖσκεται ὁ στίχος καὶ διευκολύνονται οἱ παραπομπές. Ἔτσι γρήγορα μπορεῖ νὰ βρεῖ κανεὶς τὴν κάθε φράση καὶ λέξη τοῦ κειμένου, ἀφοῦ ἀνατρέξει στὸ κεφάλαιο, στὸν παράγραφο καὶ στὸ στίχο, καὶ στὶς παραπομπές ὁ στίχος δηλώθηκε μ' ἐκθέτη (ἀνωφερικὸ ἀριθμὸ, π.χ. Ε15⁷, Α20⁹ κλπ.). Γιὰ νὰ εὐκολυνθεῖ ἡ κάθε ἀναδρομὴ στὸ ἀρχέτυπο, σημείωσα μὲ μικροὺς διαφορετικοὺς ἀριθμοὺς στὸ περιθώριο τὶς σελίδες, χωρὶς κάθετες ἀρχῆς, γιὰ νὰ μὴν ἐνοχληθεῖ τὸ κείμενο, κι ἔτσι δηλώνεται πὼς ἀπὸ μιὰ κάποια λέξη τῆς ἀντίστοιχης σειρᾶς ἀρχίζει ἡ σημειούμενη σελίδα τοῦ ἀρχέτυπου κι εὐκολα βρῖσκεται. Στὶς ὑποσημειώσεις τοῦ κειμένου ἔβαλα γιὰ ἀριθμὸ παραγράφου τὸν ἴδιον τοῦ κειμένου, ὅπου ἀναφέρεται, μὲ τὴν προσθήκη ἑνὸς α ἢ β ἢ γ (π.χ. Ε18α, Γ14β κλπ.) καὶ οἱ παραπομπές γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἀντὶ γιὰ γράμματα (ὅπως εἶναι στ' ἀρχέτυπο) ἔγιναν μὲ ἀστερίσκους. Στὴν κορυφὴ κάθε σελίδας ἀναγράφεται ὀδηγητικὰ τὸ κεφάλαιο κι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐμπεριεχομένων παραγράφων. Ἐκτὸς ἀπ' τὴν ὀρθογράφηση, τὴ στίξιν καὶ τὴν πεζογράφηση τῶν μερικῶν κεφαλαίων γραμμάτων, καμμιά ἀλλαγὴ ἢ ἐπέμβαση δὲν ἔγινε στὸ κείμενο.

Ὁρθογράφηση. Διορθώθηκαν ὅλες οἱ ἀνορθογραφίες τοῦ κειμένου, σύμφωνα μὲ τὴν ἱστορικὴ ὀρθογραφία καὶ τοὺς κανόνες τῆς καθαρεύουσας. Ἐπίσης ὁ τονισμὸς (χωρὶς νὰ τηρηθοῦν οἱ κανόνες τῆς ἐγκλίσης τῶν τόνων, ἢ μερικὲς ἐκζητημένες γραφές: κλάσσις, κτήριον, κλπ.). Ἐπίσης χρησιμοποιήθηκε αὐστηρὰ κριτικὸ καὶ ἐρμηνευτικὸ σύστημα στίξης μὲ τὴ συντακτικὴ διάθρωση τοῦ νοήματος καὶ τὶς ἀπαιτήσεις τοῦ ἴδιου τοῦ κειμένου. Ἡ δυσκολία πού παρουσιάζει μέσα στὴν ἀκαταστασία του τὸ κείμενο στὸ πρωτότυπο, ἔχει περιοριστεῖ ἀφάνταστα στὴν ἐκδόσή μου μὲ τὴν ἐρμηνευτικὴ ἀποκατάστασή του στὴν στίξιν, στὸ χωρίσμα τῶν φράσεων, τῶν παραγράφων, περιόδων κλπ. Ὁ συγγραφέας μεταχειρίζεται κι ἓνα ἐνδιάμεσο σημεῖο, ἀνάμεσα κάτω καὶ ἄνω τελείας, τὶς δυὸ στιγμές (:). Αὐτὲς τὶς ἀπόδωσα πότε μὲ ἄνω καὶ πότε μὲ κάτω τελεία, καὶ ἄλλοτε μὲ κόμμα, ἀνάλογα μὲ τὸ νόημα

καὶ τὸν συντακτικὸ κανόνα. Τὰ ἐλάχιστα τυπογραφικὰ παραδιαβάσματα ἢ λάθια τοῦ κειμένου διορθώθηκαν ὅλα καὶ εἶναι τ' ἀκόλουθα: Ἐπιερ. σελ. 50² ἀειμνήτου (ἀειμνήστου) Α34⁸ τήμερον (σήμερον), Α51¹² δοξασμένη (δοξασμένη), Α58⁶ διαυθεντευτήν (διαυθεντευτήν), Α60² βλέβει (βλέπει), Α66⁶ διὰ νόμους (διὰ νόμος, ὅπως ἀπαιτεῖ ἡ σύνταξις), Α97¹⁻² ἀείμνυτος (ἀείμνηστος, μᾶλλον ὅμως ἐδῶ καὶ ἀειμνήτης), Α87² Σουλίουτων (Σουλίουτων), Α94⁷ τῆς Μόσχῳ (τῆς Μόσχως), Α101⁶ διαικ'ως (δικαίως), Α120⁶ πολελεῖ (πολεμεῖ), Α112⁵ ἀτόκτονοι (αὐτόκτονοι, κατὰ τὸ Α115⁴ «ἀποκαταστει αὐτόκτονα»), Α127⁷ γεννήτορος (γεννήτορας, ὅπως ἀπαιτεῖ τὸ νόημα καὶ ἡ σύνταξις), Α129¹⁰ ἄλιζον (τὸ ἄφησα ὡς δημοτικώτερο, ἀντὶ ἐλπίζον), Α132¹⁴ βδελιττά (βδελυκτά, κατὰ τὸ Α131⁴ «βδελυκτοὶ ἄνθρωποι»), Α137⁶ εἰς αὐτὸ (εἰς αὐτόν, γιατί ἐξαρτᾶται ἀπὸ τό: φόβος, τῆς προηγούμενης φράσης), Α137⁶ οὔτι (οὔτε), Α145¹⁰ ματὰ δακρύων (μετὰ δ.), Β21α¹ ἐπρίβανε (ἐπρόβανε), Β32¹ Ἑλλήνω (Ἑλλήνων), Γ2 πλήρης (πλήρεις, γιατί ἀναφέρεται στοὺς Τούρκους), Γ2β¹ μ' εὐλολίαν (μ' εὐκολίαν, προτιμότερη ὅμως ἡ γραφή: μ' εὐλαλίαν, ποὺ δίνει χρῶμα καὶ καλλίτερο χαρακτηρισμὸ τῶν ντερβισάδων, ποὺ ἄλλο δὲν ξέρουν παρὰ νὰ διαβάζουν μηχανικὰ τὸ Κοράνι καὶ νὰ γίνονται λαλίστατοι καὶ γελοῖοι, Γ13α⁴ ἀφήνωτας (ἀφήνοντας), Γ15¹⁰ ἀνυπίφορον (ἀνυπόφορον), Γ18¹⁰ τολλὰ (πολλά), Δ21α⁸ σκωληκιάσει (σκουληκιάσει), Γ25² δοκιμάουσιν (δοκιμάζουσιν), Γ28¹¹ αἱματομένοι (αἱματωμένοι), Γ32⁸ συνκλείεις (συγκλαίεις), Γ34² φιλεύσπλαγχοι (φιλεύσπλαγχοι), Δ13α⁸ χρυσιῦ (χρυσοῦ), Δ19α¹ ἐκνευρώνει (ἐκνευρώνει, ἡ φτώχεια δηλ. σπάει, χαλάει, ἐξαρθρώνει τὰ νεῦρα καὶ ἀδυνατίζει «τὰς πλέον σταθερὰς καὶ ἡρωϊκὰς ψυχὰς» δηλ. καταβάλλει τὶς σωματικὰς καὶ ψυχικὰς δυνάμεις τῶν ἀνθρώπων, καὶ δὲν ἐπιτρέπει τὸ νόημα οὔτε ὁ κανόνας τοῦ κειμένου ν' ἀναγάγουμε τὸ «ἐκνευρώνει», ποὺ εἶναι λάθος τυπογραφικὸ, στὸ *snegvare*, ὅπως ἔκανε ὁ Τωμαδάκης κι ἀπὸ ἐκεῖ νὰ τὸ ἐξηγήσουμε «ἐκνευρίζειν»), γιατί ὁ συγγραφέας δὲν μιλάει γιὰ ἐκνευρισμὸ, ἀλλὰ γιὰ παράλυση τῶν νεύρων στὴ μεταφορικὴ τῆς ἐννοια, δηλαδή πτώση τοῦ ἠθικοῦ, Δ19α¹ πτωχεια (πτώχεια, καὶ ὄχι πτωχεία, ὅπως ὁ Τωμ.), Δ23α⁴ χρημάτω (χρημάτων), Δ34¹¹ τῶ χριστιανῶν (τῶν χρ.), Δ38⁸ κράνια (κρανία, γιατί κράνια, ποὺ ἄφησε ὁ Τωμ. δὲν θὰ πεῖ τίποτα (κρανιά εἶναι ἄγριο δέντρο καὶ κράνια ἄγριοι καρποί, ἐνῶ ἐδῶ ὁ λόγος γιὰ τὶς ἄγιες κάρες, τὰ κάφκαλα, τὶς «κεφαλές» ὅπως τὶς λέει ἄλλοῦ (Δ38α¹), Δ40¹² τὴν χρεῖαν ἔχοντας (τοὺς χρεῖαν ἔχοντας), Δ42α¹ ὀλεύθεροι (ἐλεύθεροι), Δ43⁶ τοῦ ἀκροατὰς (τοὺς ἀκρ.), Δ47¹⁹ ἔδυμα (ἐνδυμα), Δ53⁶ μᾶστιγξ (μᾶστιξ), Δ67⁷ χειρότερο (χειρότεροι), Δ71¹⁰ ἀναγαίας (ἀναγκαίας), Δ74β² δεατὶ (διατὶ), Δ76⁶ ἀπάτης (ἀπάτην), Ε9⁷ δυχυρογνωμίαν (δισχυρογνωμίαν), Ε13¹⁰ διφέρουσιν (διαφέρουσιν), Ε18α⁴ ἐπλούτιταν (ἐπλού-

τισαν,) με ι άπ' τὸ πλουτίζω, ἐνεργητικὸ κι ὄχι ἀμετάβατο, γιατί ἔτσι ἀπαιτεῖ τὸ νόημα, κι ὄχι ἐπλούτησαν ὅπως ἔγραψε ὁ ἄκριτος Τωμαδάκης), E32⁵ ἐπαναστήση (ἐπαναστατήση), E46⁷ νῦς (νῦν), ΣΤΙ¹¹ συγραφεύς (τ' ἄφησα γιατί εἶναι δημοτικὸ, κατὰ τὸ συγνώμη, ΣΤ¹² κἄ. ἂν καὶ στὸ ΣΤ¹ ὑπάρχει καὶ ὁ τύπος: συγγραφεύς). Ἐπίσης στὸ Δ52²⁵ ἡ κτῆσις τοῦ παντός (ἡ κτίσις τοῦ Παντός, πού ὁ ἀνόητος Τωμαδάκης τ' ἄφησε κτῆσις).

Πεζογράφηση. Τὸ κείμενο εἶναι γεμᾶτο ἀπὸ λέξεις (οὐσιαστικά, ἀφηρημένα κλπ.) με κεφαλαῖα, πού τὰ ἔκανα ὅλα μικρὰ ἐκτὸς ἀπ' τὶς προσωποποιήσεις (Πατρίς, Ἐλευθερία), ὅπου τὸ νόημα τὶς παρουσιάζει τέτοιες. Ἐπίσης στὸ Δ21¹⁸ Νεόφυτον (τὸ κανα: νεόφυτον, γιατί δὲν πρόκειται γιὰ κύριο ὄνομα, ἀλλὰ γιὰ τὸν νεοχειροτόνητο κληρικὸ) καὶ στὸ E14⁴ βασιλεύουσαν (=Βασιλεύουσαν, γιατί πρόκειται γιὰ τὴν Κ)πολη), ὅπως καὶ τό: πόλις (Πόλις, ἢ Πόλη, ἢ Κων)πολη). Ἐπίσης ἀνάπτυξα σιωπηρὰ τὶς ἐλάχιστες συντομογραφίες: ἐπὶ παρ. (ἐπὶ παραδείγματι), παρ.χ. (παραδείγματος χάριν), δηλ. (δηλαδή) κ:τ:ξ. (καὶ τὰ ἐξῆς) κλπ., οἱ ἐλάχιστες παρενθέσεις ἀντικαταστάθηκαν με παῦλες ἢ κόμματα. Πόση σημασία ἔχει ἡ στίξη στὸ κείμενο τῆς Νομαρχίας φαίνεται στὸ Δ52, ὅπου τὸ μὴ εἶναι ἀχώριστο καὶ κολλημένο (ἔτσι τ' ἄφησε κι ὁ ἄκριτος Τωμαδάκης) με τὴ μετοχὴ: φοβούμενοι, ἐνῶ πάει στό: τὴν γεμίζετε (=μὴ τὴν γεμίζετε): παύσατε νὰ χειροτονήσετε ἱερεῖς καὶ μὴ, φοβούμενοι νὰ πτωχύνῃ ἡ ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ ἀπὸ ὑπηρετίας, τὴν γεμίζετε ἀπὸ ἀναξιωτάτους σκλάβους» καὶ συμπτύχθηκαν οἱ χωρισμένοι τύποι: ἂν ἴσως (ἀνίσως) κἂν ἕνας, κἂν ἕνα (κάνενας, κανένα), κατὰ πολλὰ (καταπολλὰ), ἐν ταύτῳ (ἐνταυτῳ), ἀφ' οὔ (ἀφοῦ), (πού μόνο στὸ A45² πρέπει νὰ μείνῃ: ἀφ' οὔ, χωρισμένο), καθ' ὅλου (καθόλου), τί ποτε (τίποτε), καὶ τονίστηκαν ἀνάλογα με τὴ θέση καὶ τὴ σημασία τους (ἀναφορικά, τοπικά, τροπικά ἢ εἰδικά) ὅλα τὰ περισπώμενα: ὅπου, πῶς (ὅπου, πῶς, ἢ πῶς).

Διορθωτικά. Δὲν ἔγιναν διορθώσεις. Στὸ Δ31⁸ κατεβατὸν κατάρας ἔβαλα ἕνα <με>: κατεβατὸν <με> κατάρας, γιὰ νὰ διευκολύνω τὸ νόημα, κατὰ τὸ ἀμέσως παρακάτω Δ31⁸⁻⁷ κατεβατὸν με εὐχάς, ἂν καὶ τό: κατεβατὸν κατάρας... εἶναι καθαρὰ καὶ ὠραιότατα δημοτικὸ (ἕνα καντάρι ἑλῆς, μιὰ ὀκᾶ λάδι κλπ.), ἀλλὰ παρασέρνεται ὁ ἀναγνώστης καὶ νομίζει τό: κατάρας, γιὰ γενικὴ, ἐνῶ εἶναι: ἕνα κατεβατὸ κατάρας. Στὸ B24⁹ τὸν τύπο χαμερὰ τὸ ἔκανα «σιχαμερὰ», νομίζω ὅμως πῶς καλλίτερα ἦταν νὰ τὸν ἄφηνα (ἀπὸ τὸ χάμου -χαμερός, πρωτότυπος σχηματισμὸς τοῦ συγγρ. μικρός, οὔτιδανός, χαμερπής), ὅπως ἄφησα ἀδιόρθωτο, ὅπως τὸν ἔχει καὶ τὸ κείμενο στὸ E24⁹ τὸν τύπο ἀνότης (ἀπὸ τὸ ἄνω=ἄνω-τερότης), πού αὐτὸ ζητάει καὶ τὸ νόημα, γιατί μιλώντας γιὰ τοὺς Ἕλληνας ἐξυμνεῖ τὴν «εὐθύτητα καὶ εἰλικρινότητά τους» καὶ το-

νίζει ότι «ὕποφέρουν τὰ βάσανα τῆς ὀθωμανικῆς τυραννίας μὲ τὴν σταθερότητα, ὅπου φανερὰ ἀποδεικνύεται «ἡ ἀνότης (=ἀνωτερότης, ὑψηλοφροσύνη), τῆς ψυχῆς των», ὅπου ἡ λέξις «ἀγνότης» ποὺ ἔβαλε πρόχειρα ὁ Τωμ. δὲν ἔχει καμμιά θέση, οὔτε ταιριάζει, οὔτε λέει τίποτα, γιατί δὲν πρόκειται γιὰ τιμὴ, ἀλλὰ γιὰ καρτερία καὶ δύναμη (ἀνωτερότητα) ψυχῆς, καὶ αὐτὸ φαίνεται καθαρὰ κι ἀπὸ κεῖνα ποὺ λέει ἀμέσως παρακάτω.—Στὸ Δ70^β ἀντὶ εὐφημίζουσι, τύπωσα ἐφημίζουσι, καὶ ἔτσι πρέπει νὰ διαβαστεῖ καὶ τό: ἄς εὐφημίσωμεν (Α72^β ἐφημίσωμεν τὴν πατρίδα μας = ἄς τὴ δοξάσουμε, ἄς τὴν κάνουμε ὀνομαστή) ἀπὸ τὸ δημοτικὸ: φουμίζω (φουμισμένος). Τὸ ἴδιο καὶ στὸ Γ28^{α1} ὅπου τὸ ἀρχέτυπο εἶχε: εὐφήβων, τῶκανα: ἐφήβων. Στὸ Γ21β^ε ἀντὶ 1/30 (=1/3, πρόκειται γιὰ λάθος). Στὸ Δ96^β ἄφησα τό: μισοῦνται, ὅπως εἶναι στὸ κείμενο, γιατί πρόκειται γιὰ προληπτικὴ ἐκφορά: οἱ Ἕλληνες (μένουν καὶ) μισοῦνται δοῦλοι...» (πρβλ. γιὰ τὸ μῖσος τῶν ξένων Ε14α). Ὁ Τωμαδάκης τό: μισοῦνται τῶκανε μνήσκουσι, ποὺ ποτὲ δὲν εἶναι ἀπαραίτητο, γιατί τὸ νόημα βγαίνει καθαρὸ: «Δὲν ἤξεύρετε, ὅτι οἱ Ἕλληνες μισοῦνται δοῦλοι (ὄντες), ἐπειδὴ ἤθελε τοὺς φθονήσει ἐλευθέρους κάθε μεγάλη δυναστεία ἀπὸ τὰς παρούσας τῶν ἀλλογενῶν» ποὺ θέλει νὰ τονίσει, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀπὸ μῖσος μένουν δοῦλοι κλπ. Σ' ὅλα τὰ σχετικὰ χωρία χρησιμοποιεῖ κατὰ κανόνα τὸ «μισοῦσι» ὅπως στὸ Δ97^{α4} (οἱ ἀλλογενεῖς ὅπου μᾶς μισοῦσι...), Ε14α⁴ κλπ. Στὸ Ε14^{α10} τὸ παύσιμον τοῦ ἀρχέτυπου τὸ διάβασα παύσιμον (τὸ γρήγορον «παύσιμον» τῆς τυραννίας), ἀν καὶ τὸ πέσιμον εἶναι πιὸ ζωντανὸ καὶ ταιριαστὸ, προτίμησα ὅμως τὸ «παύσιμον» γιὰ νὰ μαι πιὸ κοντὰ στὸ κείμενο, ἐπειδὴ τὸ πέφτω καὶ τὰ ὅμοια ποτὲ ὁ συγγραφέας δὲν τὰ γράφει μὲ αι (ἔτσι, πρέπει νὰ εἶχε γράψει παύσιμο καὶ ἡ δίφθογγος αυ, ἀποδόθηκε ἀπ' τὸν ξένο τυπογράφο: αι). Στὸ Ε36² τὸ εἶμεθα τῶκανα ἤμεθα γιὰ νὰ φανεῖ ὁ ἱστορικὸς χρόνος τῆς ὑπόθεσης. Στὸ Α139^ε καὶ Α45^β, καθὼς καὶ στὸ Α47^{αβ} πρόσσεσα στοὺς τύπους: φυλάττουσι, ἕνα, τὸ ἀπαραίτητο τελικὸ ν. Ἀντίθετα, στὸ Β38^{αα} στὸν τύπο: ἔφερεν (τὴν Ἑλλάδα), πέταξα τὸ ν. Α21^{α10} καὶ Δ69^ε οἱ τύποι: ἀπώλεια, πρέπει νὰ γραφτοῦν ἀπόλυα (βλ. σχετικὰ σημ. ιζ' παρακτ.). Στὸ Δ53^γ στὴ φράση «θέλει σέβεται καὶ ἐπαινεῖ...» πρέπει ὁ τύπος: ἐπαινεῖ νὰ γίνε: ἐπαινεῖται, ἀλλὰ τὸν ἄφησα, γιατί ὁ συγγραφέας συνηθίζει τέτοιους νεολογισμοὺς. Στὸ Α45² εἶναι ἡ μοναδικὴ περίπτωση, ὅπως σημειώσαμε παραπάνω, ὅπου τὸ ἀφ' οὔ (ποὺ τὸ ἔνωσε σὲ μιὰ λέξις ὁ Τωμαδάκης) πρέπει νὰ μείνει χωρισμένο, γιατί σημαίνει: ἀφ' ὅτου, ἀφ' οὔ χρόνου). Στὸ Γ35^ο γαληνὴν ἀνάπαυσιν, προτιμότερο τὸ δημοτικὸ: γαληνὴν ἀναπ. (ἀγαλινός=ἡμερος, ἀτάραχος, μαλακός, κοντὰ στὸ νοῦ πῶς ὁ λαός, ποὺ τὸν ἀκολουθεῖ ὁ συγγραφέας, δὲ φτιάχνει ἐπίθετο ἀπ' τὸ γαληνός, καὶ τὴ λέξις γαλήνη τὴ λέει μόνο γιὰ τὴ θάλασσα στὴ μετοχὴ γαληνεμένη, ἄλλωστε, ἀφοῦ ὁ σ. εἶπε τὴν